

χή συνιστά τεκμήριο για το ότι οι υποσχέσεις δεν ενέχουν καμία φυσική υποχρέωση και ότι είναι καθαρές τεχνητές επινοήσεις για τη διευκόλυνση και το όφελος της κοινωνίας».

Σύνοψη του κατηγορητηρίου

Με βάση το εν λόγω Δείγμα, φαίνεται ότι ο συγγραφέας υποστηρίζει τα εξής:

1. Τον καθολικό σκεπτικισμό. Βλέπε τους ισχυρισμούς του (σελίδες 458-470), με τους οποίους αμφιβάλλει για τα πάντα –εξαιρουμένης της δικής του ύπαρξης– και υποστηρίζει πως είναι ανόητη η αξίωση να πιστεύουμε οτιδήποτε μετά βεβαιότητας.
2. Αρχές που οδηγούν σε απροκάλυπτο αθεϊσμό, καθώς αρνείται τη θεωρία περί αιτιών και αποτελεσμάτων. Στις σελίδες 321, 138, 298, 300, 301, 303, 430, 434, 284, ισχυρίζεται ότι η αναγκαιότητα μιας αιτίας σε κάθε απαρχή ύπαρξης δεν θεμελιώνεται σε κανένα επιχείρημα, αποδεικτικό ή εποπτικό.
3. Αναφορικά με το ίδιο το είναι και την ύπαρξη του Θεού, το σφάλμα της πρότασης, επί παραδείγματι, στην περιθωριακή σημείωση της σελίδας 172, *Ο Θεός υπάρχει* (ή για οποιοδήποτε άλλο πράγμα που αφορά την ύπαρξη): «Η ιδέα της ύπαρξης δεν είναι μια διακριτή ιδέα την οποία συνενώνουμε με την ιδέα του αντικειμένου, ώστε να σχηματιστεί μια σύνθετη ιδέα από την ένωση».
4. Το σφάλμα της αρχής, ότι ο Θεός είναι η πρώτη αιτία και το πρώτο κινούν του σύμπαντος, δηλαδή ότι

η θεότητα πρωτοδημιούργησε την ύλη και της έδωσε την αρχική της ώθηση, και ότι επιπλέον στηρίζει την ύπαρξή της: «Αυτή η άποψη είναι βεβαίως πολύ περιέργη, αλλά θα φανεί πως είναι περιττό να την εξετάσουμε σε αυτό το σημείο, κτλ.» (σελίδα 280).

5. Ότι επιφορτίζεται με την άρνηση του άυλου της ψυχής, καθώς και με τις συνέπειες που απορρέουν από αυτή την άρνηση (σελίδες 431, 4, 418, 419, 423).
6. Ότι υποσκάπτει τα θεμέλια της ηθικής, αρνούμενος τη φυσική και ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στο ορθό και το λάθος, το καλό και το κακό, το δίκαιο και το άδικο, και εφόσον καθιστά τη διαφορά απλώς και μόνο τεχνητή, απορρέουσα από ανθρώπινες συμβάσεις και συμφωνίες (τόμος Β', σελίδες 5, 19, 128, 41, 43, 48, 69, 70, 73, 4, 44).

Αγαπητέ κύριε, βλέπετε ότι δεν απέκρυψα κανένα μέρος από τις κατηγορίες, αλλά παρέθεσα το Δείγμα και το Κατηγορητήριο, όπως αυτά μου μεταφέρθηκαν, χωρίς την παραμικρή αλλαγή. Τώρα θα διεξέλθω κανονικά αυτό που ονομάζεται Σύνοψη του κατηγορητηρίου, καθώς αυτή στοχεύει, υποθέτω, να συμπεριλάβει την ουσία του όλου θέματος, και καθώς προχωρώ θα στρέφω επίσης την προσοχή μου στο Δείγμα.

I. Όσον αφορά τον σκεπτικισμό για τον οποίο κατηγορείται ο συγγραφέας, έχω να παρατηρήσω ότι οι θεωρίες των *Πυρρώνειων* ή *Σκεπτικών*, σε όλες τις εποχές, θεωρήθηκαν ως αρχές απλής περιέργειας ή ως

ένα είδος πνευματικού παιγνιδιού, χωρίς καμία επίδραση πάνω στις στέρεες αρχές της ανθρωπότητας ή στη διεξαγωγή της ζωής. Στην πραγματικότητα, ένας φιλόσοφος που αρέσκεται να αμφιβάλλει για τα αξιώματα της κοινής λογικής, ή και των αισθήσεών του ακόμα, δηλώνει σαφώς ότι δεν το επιθυμεί και ότι η πρόθεσή του δεν είναι να προβάλει μία άποψη την οποία θα πρότεινε ως κριτήριο για την κρίση και την πράξη. Ο στόχος όλων αυτών των ενδοιασμών είναι απλώς και μόνο ο μετριασμός της έπαρσης των απλών σκεπτόμενων ανθρώπων, δείχνοντάς τους ότι, ακόμα και για αρχές που φαίνονται σαφέστατες, και τις οποίες αναγκάζονται να ασπαστούν εξαιτίας των πλέον ισχυρών φυσικών ενστίκτων, δεν μπορούν να αποκτήσουν τέλεια εμπιστοσύνη και απόλυτη βεβαιότητα. Συνεπώς, όσον αφορά τις λειτουργίες των φυσικών μας ικανοτήτων, το αποτέλεσμα του σκεπτικισμού είναι η *μετριότητα* και η *ταπεινότητα* παρά η καθολική αμφιβολία, την οποία κανένας άνθρωπος δεν είναι δυνατό να υποστηρίξει, και η οποία θα ανατραπεί και θα διαλυθεί αμέσως από το πρώτο και πλέον ασήμαντο περιστατικό της ζωής.

Πώς μπορεί ένα τέτοιο πλαίσιο σκέψης να γίνει επιζήμιο για την ευσέβεια; Δεν γελοιοποιείται κάποιος όταν ισχυρίζεται ότι ο συγγραφέας μας αρνείται τις αρχές της θεολογίας, ενώ ο ίδιος τις θεωρεί ως εξίσου βέβαιες με τα αντικείμενα των αισθήσεών του; Εάν διατηρώ την ίδια βεβαιότητα για αυτές τις αρχές με αυτήν που έχω για το ότι αυτό το τραπέζι πάνω στο οποίο τώρα γράφω βρίσκεται μπροστά μου, τότε τι

παραπάνω θα ήθελε ο πλέον σφοδρός ανταγωνιστής; Είναι σαφές ότι μία τόσο υπερβολική αμφιβολία, όπως αυτή που φαίνεται να προτείνει ο σκεπτικισμός, καταστρέφοντας τα πάντα, στην πραγματικότητα δεν θίγει τίποτε, και δεν ήταν ποτέ στις προθέσεις του αυτή να εκληφθεί στα σοβαρά, αλλά ελέχθη για απλή φιλοσοφική τέρψη ή για άσκηση του πνεύματος και λεπτολογία.

Αυτή είναι η σημασία η οποία υπονοείται από την ίδια τη φύση του ζητήματος, αλλά ο συγγραφέας δεν αρκέστηκε σε αυτό, παρά την εξέφρασε ρητώς. Και όλες οι αρχές, οι οποίες παρατίθενται στο *Δείγμα* ως τεκμήρια του σκεπτικισμού του, λίγες σελίδες παρακάτω αποκηρύσσονται κατηγορηματικά και χαρακτηρίζονται ως αποτελέσματα *φιλοσοφικής μελαγχολίας* και *πλάνης*. Αυτά είναι τα ίδια του τα λόγια, τα οποία ο κατηγορός του παραβλέπει, ίσως γιατί νομίζει ότι είναι πολύ προνοητικός, έτσι όμως διαπράττεται μια τέτοια αδικία που προσωπικώς με αφήνει πέρα για πέρα έκπληκτο.

Εάν επιτρεπόταν η επίκληση της αυθεντίας σε έναν φιλοσοφικό συλλογισμό, θα μπορούσα να παραθέσω αυτήν του *Σωκράτους*, του σοφότερου και του πλέον θρησκευόμενου από τους Έλληνες φιλοσόφους, καθώς και του *Κικέρωνος* από τους *Ρωμαίους*, αμφότεροι οι οποίοι επεξέτειναν τις φιλοσοφικές αμφιβολίες τους στον μέγιστο βαθμό σκεπτικισμού. Όλοι οι αρχαίοι πατέρες, καθώς και οι πρώτοι μεταρρυθμιστές μας, αναφέρθηκαν χωρίς φειδώ στην αδυναμία και την αβεβαιότητα του απλού ανθρώπινου λόγου. Και ο κ. *Ουέτ*, ο λόγιος επίσκοπος της *Αβραάν* -φημισμένος για το

έργο του *Ευαγγελική απόδειξη*, η οποία περιλαμβάνει όλα τα επιχειρήματα υπέρ της χριστιανικής θεολογίας-, συνέγραψε ένα ακόμα βιβλίο πάνω σε αυτό ακριβώς το ζήτημα, όπου προσπαθεί να αναβιώσει όλες τις θεωρίες των αρχαίων *Σκεπτικών ή Πυρρώνειων*.

Από πού αλλού, στα αλήθεια, προέρχονται όλες οι διαφορετικές ομάδες των αιρετικών, οι *Αρειανοί*, οι *Σοκινιανοί* και οι *Ντειιστές*, αν όχι από την υπέρμετρη εμπιστοσύνη στον απλό ανθρώπινο λόγο, τον οποίο θεωρούν ως το μέτρο των πάντων και τον οποίο δεν εννοούν να υπαγάγουν στο υπέρτατο Φως της Αποκάλυψης; Μπορεί κανείς να επιδαψιλεύσει ουσιαστικότερη υπηρεσία στην ευσέβεια από το να δείξει σε αυτούς ότι ο περίφημος λόγος τους, αδυνατώντας να εξηγήσει τα μεγάλα μυστήρια της Αγίας Τριάδας και της Ενανθρώπισης, δεν εκπληρώνει ούτε την ικανοποίηση του ίδιου αναφορικά με τις λειτουργίες του, ώστε σε κάποιο βαθμό αναγκάζεται να περιπίπτει σε ένα είδος ανεπιφύλακτης πίστης, ακόμα και όσον αφορά τις πλέον φανερές και οικείες αρχές;

II. Ο συγγραφέας κατηγορείται για απόψεις που οδηγούν σε αποκάλυπτο αθεϊσμό, κυρίως επειδή αρνείται την εξής αρχή: Οτιδήποτε αρχίζει να υπάρχει, θα πρέπει να έχει μια αιτία ύπαρξης. Για να σας δώσω μια ιδέα της υπερβολής που ενέχει αυτή η κατηγορία, θα πρέπει να υπεισέλθω σε λίγες λεπτομέρειες. Είναι σύνηθες για τους φιλοσόφους να διακρίνουν τα είδη της ενάρξεως σε *εποπτική*, *αποδεικτική*, *αισθητηριακή* και *ηθική*, έχοντας ως σκοπό απλώς να σημειώσουν τη με-

ταξύ τους διαφορά και όχι να δηλώσουν την ανωτερότητα κάποιας από αυτές. Η ηθική βεβαιότητα μπορεί να προσεγγίσει τον υψηλό βαθμό ασφάλειας που χαρακτηρίζει τη *μαθηματική* βεβαιότητα, όσο για τις αισθήσεις μας, σίγουρα αυτές συμπεριλαμβάνονται μεταξύ των σαφέστερων και πλέον πειστικών τεκμηρίων. Καθώς ο σκοπός του συγγραφέα στις σελίδες που περιλαμβάνονται στο *Δείγμα* είναι να εξετάσει τα ερείσματα της παραπάνω πρότασης, κάνει χρήση της ελευθερίας του να αμφισβητήσει τη συνήθη άποψη, ότι η πρόταση αυτή θεμελιώνεται σε *αποδεικτική* ή σε *εποπτική* βεβαιότητα, ισχυριζόμενος, ωστόσο, ότι αυτή υποστηρίζεται από *ηθική ενάργεια* και ότι συνοδεύεται από μία πεποίθηση η αλήθεια της οποίας είναι του ίδιου είδους με την αλήθεια της πρότασης, ότι όλοι οι άνθρωποι κάποτε θα πεθάνουν και ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο. Μοιάζει αυτό με άρνηση της αλήθειας αυτής της πρότασης, που για να μπορέσει να την αμφισβητήσει κάποιος θα πρέπει να έχει χάσει κάθε κοινή αίσθηση;

Αλλά, κι αν ακόμα δεχτούμε ότι ο συγγραφέας αρνήθηκε την αλήθεια της, πώς καθίσταται αυτό μια αρχή η οποία οδηγεί στον αθεϊσμό; Δεν θα ήταν καθόλου δύσκολη υπόθεση να δείξουμε ότι τα *a posteriori* επιχειρήματα, τα οποία απορρέουν από την τάξη και την πορεία της φύσης, επιχειρήματα τόσο εύλογα, πειστικά και πρόδηλα, εξακολουθούν να διατηρούν καθ' όλα την ισχύ τους και ότι η άρνηση αυτή δεν θίγει τίποτα άλλο παρά το *μεταφυσικό a priori* επιχειρήμα, το οποίο πολλοί λόγιοι δεν μπορούν να κατανοήσουν, και στο οποίο τόσο αυτοί όσο και πολλοί ευσεβείς δεν

αποδίδουν μεγάλη αξία. Ο επίσκοπος Τίλλοτσον έχει εκφραστεί με τόση ελευθερία πάνω σε αυτό το ζήτημα, που εγώ δεν θα την επέτρεπα στον εαυτό μου με ευκολία. Στο εξαιρετο *Κήρυγμά* του για τη *Σοφία* τού να είναι κανείς *θρησκευόμενος*, λέει: *Η ύπαρξη του Θεού δεν επιδέχεται απόδειξη αλλά ηθική τεκμηρίωση*. Ελπίζω πως κανείς δεν θα τολμήσει να πει ότι, με τους ισχυρισμούς του, αυτός ο ευσεβής κληρικός αποσκοπούσε στην αποδυνάμωση των τεκμηρίων υπέρ της *Θεϊκής Ύπαρξης*, αντί του ότι προσδιορίζει με ακρίβεια το υπέρ αυτής τεκμήριο.

Πέραν αυτού, θα έλεγα ότι από την άρνηση της πιο πάνω πρότασης δεν θίγονται ούτε τα μεταφυσικά επιχειρήματα υπέρ της *Θεότητας*. Αυτό το οποίο μπορεί να υποθεθεί ότι κινδυνεύει, κατά κάποιον τρόπο, είναι το *επιχείρημα* του *δρ. Κλαρκ*. Πολλά άλλα επιχειρήματα του ίδιου είδους εξακολουθούν να ευσταθούν, όπως, επί παραδείγματι, το *επιχείρημα* του *Ντεκάριτ*, το οποίο πάντα ετύγχανε αποδοχής για τη στερεότητα και την πειστικότητά του όσο και το άλλο. Θα πρόσθετα ακόμα ότι πάντοτε οφείλουμε να κάνουμε τη σημαντική διάκριση ανάμεσα στις ρητές απόψεις, τις οποίες ομολογεί κάποιος, και στα συμπεράσματα, τα οποία οι άλλοι μπορεί να θέλουν να συναγάγουν από τις δικές του απόψεις. Ακόμα κι αν ο συγγραφέας είχε αρνηθεί πραγματικά την αλήθεια της πιο πάνω πρότασης – κάτι που ακόμα και ο πλέον επιπόλαιος αναγνώστης δεν θα μπορούσε να σκεφτεί ότι πέρασε ποτέ από το μυαλό του –, ακόμα και τότε δεν θα ήταν ορθό να κατηγορηθεί ότι σχεδίαζε να αναιρέσει κάθε φιλοσοφικό επιχείρημα

που έχει ποτέ χρησιμοποιηθεί υπέρ της *Θεϊκής Ύπαρξης*. Εδώ, πρόκειται για συναγωγή και κατασκευή άλλων, τις οποίες μπορεί να αντικρούσει ο ίδιος ο συγγραφέας, αν το θεωρήσει σκόπιμο.

Συνεπώς, μπορείτε να κρίνετε πόσο αμερόληπτο είναι το όλο κατηγορητήριο, όταν βλέπετε ότι χαρακτηρίζει τον προσδιορισμό ενός είδους *τεκμηρίου* για μια πρόταση αντί ενός άλλου είδους *τεκμηρίου* ως άρνηση της πρότασης, την αναίρεση ενός μόνον είδους *επιχειρήματος* υπέρ της *θεϊκής ύπαρξης* ως βέβαιο *αθεϊσμό* ή, μάλλον, απλώς την αποδυνάμωση ενός *μεμονωμένου επιχειρήματος* αυτού του είδους ως *απόρριψη των επιχειρημάτων* στο σύνολό τους, και εφόσον τα συμπεράσματα άλλων τα αποδίδει στον συγγραφέα σαν να ήταν η δική του άποψη.

Έναν επίβουλο αντίπαλο δεν είναι ποτέ δυνατό να τον ικανοποιήσει κανείς, αλλά, προσωπικά, θα ήταν εύκολο να πείσω ακόμα και τον αυστηρότερο κριτή για το ότι όλα τα στέρεα επιχειρήματα υπέρ της φυσικής θεολογίας διατηρούν στο ακέραιο την ισχύ τους επί τη βάση των αρχών του συγγραφέα, οι οποίες αφορούν τις αιτίες και τα αποτελέσματα, χωρίς να χρειάζεται καμία αλλαγή των συνηθισμένων τρόπων έκφρασης ή σύλληψης αυτών των επιχειρημάτων. Και πράγματι, ο συγγραφέας ισχυρίστηκε ότι μπορούμε να διατυπώνουμε κρίσεις σχετικά με τις λειτουργίες των αιτιών μόνο με τη βοήθεια της εμπειρίας και ότι, με βάση τον *a priori* συλλογισμό, οτιδήποτε θα ήταν ικανό να παραγάγει οτιδήποτε. Δεν θα γνωρίζαμε ότι οι πέτρες πέφτουν ή ότι η φωτιά καίει, εάν δεν είχαμε εμπειρία αυτών των

αποτελεσμάτων και, μάλιστα, δίχως μια τέτοια εμπειρία, δεν θα μπορούσαμε να συναγάγουμε με βεβαιότητα την ύπαρξη κανενός πράγματος από την ύπαρξη ενός άλλου. Δεν θα αποτελούσε ιδιαίτερο παράδοξο, αν δεν εμφανιζόταν ως γνώμη αρκετών φιλοσόφων και η πλέον προφανής και οικεία άποψη πάνω στο ζήτημα, ωστόσο, παρότι όλα τα συμπεράσματα που αφορούν γεγονότα της πραγματικότητας ανάγονται κατ' αυτό τον τρόπο στην εμπειρία, αυτά τα συμπεράσματα ουδόλως αποδυναμώνονται από έναν τέτοιο ισχυρισμό, αλλά, αντιθέτως, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι ενισχύονται περαιτέρω, καθόσον οι άνθρωποι τείνουν να εμπιστεύονται περισσότερο την εμπειρία τους από τον απλό ανθρώπινο συλλογισμό. Οπουδήποτε βλέπω τάξη, συνάγω βάσει της εμπειρίας μου ότι, εκεί, έχει υπάρξει Σχέδιο και Επινόηση. Και η ίδια αρχή η οποία με οδηγεί σε αυτό το συμπέρασμα, όταν ατενίζω ένα κτίριο αρμονικό και όμορφο σε όλο το σχήμα και την κατασκευή του, η ίδια αρχή με υποχρεώνει να συναγάγω την ύπαρξη ενός απείρως τέλειου Αρχιτέκτονα, εξαιτίας της άπειρης τέχνης και επινόησης την οποία εκθέτει παντού το όλο οικοδόμημα του σύμπαντος. Υπό το φως αυτό δεν έχει τεθεί το σχετικό επιχείρημα για τη φυσική θεολογία από όλους τους συγγραφείς;

III. Η επόμενη απόδειξη περί αθεϊσμού είναι τόσο ακατανόητη που δεν ξέρω πώς να τη σχολιάσω. Στην πραγματικότητα, ο συγγραφέας μας ισχυρίζεται, συμφωνώντας με τον ευσεβή και λόγιο, σημερινό Επίσκοπο του Κλόουν, ότι δεν έχουμε αφηρημένες ή γενικές

ιδέες, με την ακριβή σημασία των όρων, και ότι οι ιδέες, τις οποίες εμείς αποκαλούμε γενικές, δεν είναι παρά επιμέρους ιδέες, προσαρτημένες σε γενικούς όρους. Έτσι, όταν σκέφτομαι ένα άλογο εν γένει, πρέπει πάντα να το συλλαμβάνω ως μαύρο ή άσπρο, παχύ ή λιπόσαρκο κτλ., και δεν μπορώ να σχηματίσω καμία έννοια αλόγου η οποία δεν θα ήταν ενός συγκεκριμένου χρώματος ή μεγέθους. Σε συνέχεια του ίδιου θέματος, ο συγγραφέας γράφει πως δεν έχουμε καμία γενική ιδέα της ύπαρξης η οποία να είναι διακριτή από κάθε επιμέρους ύπαρξη. Πάντως, θα πρέπει να διαθέτει κανείς παράξενη ευφυΐα, για να κατορθώσει να ανακαλύψει αθεϊσμό σε μια τόσο ακίνδυνη πρόταση, η οποία, κατά την προσωπική μου άποψη, θα μπορούσε να δικαιολογηθεί ακόμα και ενώπιον του Πανεπιστημίου της Σαλαμάνκας ή της Ιεράς Εξετάσεως της Ισπανίας. Πράγματι, πιστεύω ότι, όταν ισχυριζόμαστε την ύπαρξη μιας θεότητας, δεν σχηματίζουμε μία γενική αφηρημένη ιδέα της ύπαρξης την οποία ενώνουμε με την ιδέα του Θεού, και η οποία δύναται να σχηματίσει μία σύνθετη ιδέα μέσω της ένωσης. Αυτό, όμως, ισχύει και για κάθε άλλη πρόταση που αφορά την ύπαρξη. Συνεπώς, αν δεχθούμε τον τρόπο σκέψης του κατηγορού, θα πρέπει να αρνηθούμε την ύπαρξη οποιουδήποτε πράγματος, ακόμα και του εαυτού μας, για την οποία, τουλάχιστον, ακόμα και ο ίδιος ο κατηγορος θα δεχτεί πως ο συγγραφέας μας είναι πεπεισμένος.

IV. Προτού απαντήσω στην τέταρτη κατηγορία, ας μου επιτραπεί να κάνω χρήση της ελευθερίας μου, πα-

ρουσιάζοντας ένα σύντομο ιστορικό μίας συγκεκριμένης άποψης στη φιλοσοφία. Όταν οι άνθρωποι μελέτησαν τα διάφορα αποτελέσματα και τις λειτουργίες της φύσης, οδηγήθηκαν να διερευνήσουν την ισχύ ή τη δύναμη, μέσω της οποίας αυτά συντελούνται, και σχημάτισαν διάφορες γνώμες πάνω στο ζήτημα, ανάλογα με το εάν οι άλλες αρχές τους ήταν περισσότερο ή λιγότερο ευνοϊκές απέναντι στη θεολογία. Οι υποστηρικτές του *Επίκουρου* και του *Στράτωνος* ισχυρίστηκαν ότι η ισχύς αυτή είναι πρωταρχική και εγγενής στην ύλη και ότι, λειτουργώντας τυφλά, παράγει τα διάφορα αποτελέσματα τα οποία εμείς παρατηρούμε. Η *Πλατωνική* και η *Περιπατητική Σχολή*, διαπιστώνοντας το άστοχο αυτής της πρότασης, απέδωσαν την προέλευση κάθε ισχύος σε ένα πρωτογενές ποιητικό αίτιο, το οποίο εφοδίασε, κατ' αρχάς, με αυτή την ισχύ την ύλη και συνέχισε να την καθοδηγεί σε όλες τις λειτουργίες της. Όλοι όμως οι αρχαίοι φιλόσοφοι συμφώνησαν ως προς το ότι υπάρχει πραγματική ισχύς μέσα στην ύλη, είτε πρωταρχική είτε παράγωγη: αυτό που πραγματικά καίει είναι η φωτιά και αυτό που τρέφει είναι η τροφή, κάθε φορά που παρατηρούμε πως κάποιος από αυτά τα αποτελέσματα ακολουθεί τις λειτουργίες αυτών των σωμάτων. Επίσης, οι *Σχολαστικοί* θεώρησαν ότι υπάρχει πραγματική ισχύς μέσα στην ύλη, με την προϋπόθεση, όμως, ότι απαιτείται συνεχής συνδρομή της θεότητας, τόσο για τις λειτουργίες αυτής της ισχύος όσο και για την υποστήριξη της ύπαρξης της ίδιας της ύλης, ύπαρξη που θεωρήθηκε ως *άεναη δημιουργία*. Πριν από τον *Ντεκάρι* και τον *Μαλμπράνς*, ποτέ κανείς δεν είχε δια-

τυπώσει την άποψη ότι η ύλη στερείται παντελώς οποιασδήποτε ισχύος, είτε αυτή είναι πρωτογενής είτε δευτερογενής, είτε ανεξάρτητη είτε συντρέχουσα, και ότι δεν θα ήταν τόσο ορθό να χαρακτηριστεί ως ένα εργαλείο στα χέρια της θεότητας, εργαλείο που υπηρετεί τους σκοπούς της Θείας Πρόνοιας. Οι μόλις προαναφερθέντες φιλόσοφοι εισήγαγαν, στη θέση της προηγούμενης, την έννοια των *κατά συντυχίαν αιτίων*, βάζει της οποίας ισχυρίστηκαν ότι μία σφαίρα μπιλιάρδου δεν κινεί μία άλλη σφαίρα λόγω ώθησης, αλλά ότι πρόκειται απλώς και μόνο για μια αφορμή διά της οποίας η Θεότητα, σε συμφωνία με τους γενικούς νόμους, προσδίδει κίνηση στη δεύτερη σφαίρα. Αλλά, παρότι αυτή η άποψη φάνηκε πολύ αθώα, δεν κέρδισε ποτέ μεγάλη αναγνώριση, κυρίως στην Αγγλία, όπου θεωρήθηκε ότι αντιβαίνει κατά πολύ στις παραδεδεγμένες απόψεις του κοινού και ότι δεν υποστηρίζεται παρά ελάχιστα από τη φιλοσοφική επιχειρηματολογία, με συνέπεια να μη γίνει ποτέ δεκτή ως κάτι περισσότερο από μία απλή υπόθεση. Οι *Κάντγουορθ*, *Λοκ* και *Κλαρκ* δεν αναφέρονται σε αυτή την έννοια παρά ελάχιστα ή και καθόλου. Ο *κ. Ισαάκ Νεύτων* –αν και κάποιος από τους οπαδούς του ακολούθησαν διαφορετική πορεία σκέψης– σαφώς την απορρίπτει, διατυπώνοντας την εναλλακτική υπόθεση ότι η αιτία της έλξης είναι ένα αιθέριο ρευστό, και όχι η άμεση βούληση της Θεότητας. Με λίγα λόγια, εδώ πρόκειται για μια διαμάχη που αφορούσε απολύτως τα επιχειρήματα των φιλοσόφων, στην οποία η θεολογία ουδέποτε θεωρήθηκε ότι εμπλέκεται, έστω και στο ελάχιστο.

Είναι λοιπόν προφανές ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στην καρτεσιανή θεωρία και στις δευτερογενείς αιτίες, όταν λέει, στο χωρίο στο οποίο αναφέρεται η κατηγορία, ότι πρόκειται για μία περιεργη άποψη, αλλά ήταν περιττό να την εξετάσουμε σε αυτό το σημείο.

Το υπό πραγμάτευσιν ζήτημα στο εν λόγω σημείο είναι κάπως αφηρημένο. Πιστεύω, ωστόσο, ότι κάθε αναγνώστης εύκολα μπορεί να αντιληφθεί την αλήθεια αυτού του ισχυρισμού, και ότι ο συγγραφέας κάθε άλλο παρά επιδιώκει να αρνηθεί —όπως ισχυρίζεται το κατηγορητήριο— ότι ο Θεός είναι το Πρώτο Αίτιο και το Πρώτο Κινούν του Σύμπαντος. Το ότι οι λέξεις του συγγραφέα δεν μπορεί να έχουν αυτή τη σημασία στη συνάφειά τους είναι τόσο προφανές σε μένα, ώστε θα μπορούσα επ' αυτού να εγγυηθώ, όχι απλώς το μικρό μου κύρος ως φιλοσόφου, αλλά ακόμα και όλες τις αξιώσεις μου για εμπιστοσύνη ή πεποίθηση στις κοινές υποθέσεις της ζωής.

V. Όσον αφορά το πέμπτο άρθρο, εξ όσων θυμάμαι, ο συγγραφέας πουθενά δεν έχει αρνηθεί το άυλον της ψυχής με τη συνήθη σημασία της λέξης. Λέει απλώς ότι δεν μπορεί να βρεθεί ένα διακριτό νόημα του όρου, επειδή δεν έχουμε καμία διακριτή ιδέα της υπόστασης. Άποψη που απαντά σε όλη την έκταση του έργου του κ. Λοκ, καθώς και του επισκόπου Μπέριγκλεϋ.

VI. Έρχομαι τώρα στην τελευταία κατηγορία, η οποία, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη των φιλοσόφων της εποχής μας, είναι βέβαιο ότι θα θεωρηθεί ως η

πλέον σοβαρή, η οποία λέει ότι ο συγγραφέας καταστρέφει κάθε θεμέλιο της Ηθικής.

Στην πραγματικότητα, ο συγγραφέας αρνείται την αιώνια διάφορά του ορθού και του λάθους όπως εννοήθηκε από τους Κλαρκ και Γούλαστον, όταν υποστήριξαν ότι οι προτάσεις της Ηθικής είναι της ίδιας φύσης με τις αλήθειες των μαθηματικών και των αφηρημένων επιστημών, αντικείμενα του Λόγου και μόνο, και όχι αισθήματα των εσωτερικών μας προτιμήσεων και συναισθημάτων. Με αυτήν τη γνώμη του ο συγγραφέας εναρμονίζεται με όλους τους αρχαίους ηθικούς φιλοσόφους, καθώς και με τον κ. Χάτσεσον, καθηγητή της ηθικής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης, ο οποίος, μεταξύ άλλων, έχει κάνει επίκαιρη την αρχαία φιλοσοφία επί του προκειμένου. Πόσο φτωχό τέχνασμα να παραθέτει κανείς ένα αποσπασμένο εδάφιο από μια φιλοσοφική επιχειρηματολογία, προκειμένου να επισύρει το μίσος εναντίον του συγγραφέα!

Όταν ο συγγραφέας αποφαίνεται ότι η δικαιοσύνη είναι τεχνητή, και όχι φυσική αρετή, φαίνεται πως έχει συναίσθηση του γεγονότος ότι οι λέξεις που χρησιμοποιεί είναι επιδεκτές απεχθούς ερμηνείας, για αυτό και μετέρχεται κάθε πρόσφορο μέσου, ορισμών και επεξηγήσεων για να την αποτρέψει. Ο κατηγορός του, τουναντίον, δεν δίνει καμία προσοχή σε αυτά. Με τον όρο φυσικές αρετές είναι σαφές ότι ο συγγραφέας εννοεί τον οίκτο και τη γενναιότητα, και τέτοιες στις οποίες μας οδηγεί άμεσα ένα φυσικό ένστικτο. Ενώ με τον όρο τεχνητές αρετές εννοεί τη δικαιοσύνη, την αφοσίωση, και αυτές που απαιτούν, εκτός από ένα φυσικό ένστι-

κτο, και έναν ορισμένο στοχασμό πάνω στα γενικά συμπερόντα της ανθρώπινης κοινωνίας, καθώς και την εναρμόνιση με άλλους ανθρώπους. Με την ίδια σημασία, ο θηλασμός είναι μία πράξη φυσική στον άνθρωπο, ενώ η ομιλία είναι τεχνητή. Αλλά τι υπάρχει σε αυτή τη θεωρία που να μπορεί να υποτεθεί πως είναι και στο ελάχιστο επιζήμιο; Δεν ισχυρίζεται ρητά ο συγγραφέας ότι η δικαιοσύνη με μια άλλη σημασία της λέξης είναι τόσο φυσική στον άνθρωπο, ώστε καμία ανθρώπινη κοινωνία, ούτε καν κάποιο εξατομικευμένο μέλος μιας κοινωνίας, δεν ήταν ποτέ εντελώς στερημένη από κάποιο νόημά της; Όσοι, αν και χωρίς λόγο κατά τη γνώμη μου, δυσαρεστούνται με τη φιλοσοφία του κ. Χάτσεσον, διότι θεμελιώνει όλες τις αρετές κατά πολύ στο ένστικτο, αφήνοντας τόσο λίγο χώρο στον λόγο και τον στοχασμό, με ευχαρίστηση θα ανακάλυπταν ότι πάνω σε αυτές τις αρχές θεμελιώνει τον τόσο σημαντικό τομέα των ηθικών καθηκόντων.

Ομοίως, ο συγγραφέας έχει φροντίσει να βεβαιώσει κατηγορηματικά πως δεν υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι δεν έχουν υποχρέωση να τηρούν συμβόλαια εκτός κοινωνίας, αλλά μόνον ότι δεν θα είχαν ποτέ συνάψει συμβόλαια και δεν θα είχαν καν συλλάβει το νόημά τους, εάν οι ίδιοι δεν είχαν βρεθεί εν κοινωνία. Και όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει, στο Δείγμα ο συγγραφέας προσφέρεται να τεκμηριώσει περαιτέρω πως, ακόμα κι αν υποτεθεί ότι μία υπόσχεση ήταν διανοητή προτού να τη θεσπίσουν οι ανθρώπινες συμβάσεις, αυτή δεν θα συνοδευόταν από κάποια ηθική υποχρέωση. Και ο πιο απρόσεκτος αναγνώστης μπορεί να αντιληφθεί ότι ο συγγρα-

φέας δεν εννοεί τον όρο ηθικός με μια τόσο ευρεία σημασία, ώστε να αρνείται την υποχρέωση απέναντι στις υποσχέσεις εκτός της κοινωνίας, και να δει ότι δεν βεβαιώνει απλώς ό,τι επισημάνθηκε πιο πάνω, αλλά, επίσης, ότι οι Νόμοι του Δικαίου είναι οικουμενικοί και απολύτως άκαμπτοι. Εάν οι άνθρωποι ενός πρωτόγονου καθεστώτος, στο οποίο δεν θα υπήρχε κανένας μεταξύ τους δεσμός, έφταναν με κάποιο τρόπο στη γνώση της φύσης των πραγμάτων που αποκαλούμε Συμβόλαια και Υποσχέσεις, είναι προφανές ότι η γνώση αυτή δεν θα τους έθετε υπό το καθεστώς καμίας πραγματικής υποχρέωσης, αν δεν συνέτρεχαν οι περιστάσεις εντός των οποίων προκαλούνται αυτά τα συμβόλαια.

Λυπάμαι που είμαι υποχρεωμένος να παραθέτω από μνήμης και που δεν μπορώ να αναφέρω σελίδες και κεφάλαια, με την ακρίβεια που το κάνει ο κατήγορος. Έφτασα εδώ με ταχυδρομική άμαξα χωρίς να φέρω βιβλία μαζί μου, και στην επαρχία δεν μπορώ να προμηθευτώ το βιβλίο για το οποίο γίνεται λόγος.

Η μακροσκελής επιστολή με την οποία σας απασχόλησα συντάχθηκε μέσα σε ένα πρωινό, προκειμένου να ικανοποιήσω την απαίτησή σας για άμεση απάντηση στη βαριά κατηγορία που διατυπώθηκε εναντίον του φίλου σας, και αυτό ελπίζω να δικαιολογήσει τις όποιες ανακρίβειες έχουν ενδεχομένως παρεισφρήσει σε αυτήν. Είμαι πράγματι της άποψης ότι θα ήταν προτιμότερο ο συγγραφέας να είχε καθυστερήσει την έκδοση του βιβλίου, όχι εξαιτίας κάποιων επικίνδυνων αρχών που εμπεριέχονται σε αυτό, αλλά επειδή, κατόπιν ωρι-

μότερης σκέψης, θα μπορούσε να το έχει καταστήσει πολύ λιγότερο ατελές, προβαίνοντας σε περαιτέρω διορθώσεις και αναθεωρήσεις. Παράλληλα, δεν πρέπει να παραλείψω να επισημάνω πως τίποτα δεν μπορεί να γραφτεί με τόση ακρίβεια ή αγαθή προαίρεση, ώστε να είναι αδύνατον να διαστρεβλωθεί από τεχνάσματα, όπως αυτά που χρησιμοποιήθηκαν στην προκειμένη περίπτωση. Κανένας άνθρωπος δεν θα αναλάμβανε ένα τόσο απεχθές εγχείρημα όπως αυτό που ανέλαβε ο κατηγορος του συγγραφέα μας, εάν δεν ωθούνταν από συγκεκριμένα συμφέροντα. Και γνωρίζετε πόσο εύκολο είναι να διαστρεβλώσει κανείς οποιαδήποτε επιχειρηματολογία μέσω αποσπασματικών και μερικού χαρακτήρα χωρίων, πολύ δε περισσότερο όταν αυτή είναι από τη φύση της αφηρημένη, ώστε να καθιστά δύσκολο, ή σχεδόν αδύνατον, σε κάποιον να δικαιολογήσει την προσωπική του αίσθηση ενώπιον του κοινού. Τα λόγια, που με προσοχή αποσπάστηκαν από έναν μεγάλο τόμο, αναμφίβολα φαντάζουν επικίνδυνα στα μάτια του απρόσεκτου αναγνώστη. Αντιλαμβάνομαι ότι ο συγγραφέας δεν μπορεί να υπερασπιστεί πλήρως τον εαυτό του χωρίς να εισέλθει ως έναν ορισμένο βαθμό σε λεπτομέρειες, στις οποίες όμως είναι αδύνατον να εισδύσει ο επιπόλαιος αναγνώστης. Σε αυτό το πλεονέκτημα, που προσφέρεται από το συγκεκριμένο πλαίσιο, στήριξε τις ελπίδες του ο κατηγορος, ένα πλεονέκτημα του οποίου σίγουρα δεν έχει γίνει ποτέ μεγαλύτερη κατάχρηση από ό,τι στην παρούσα περίπτωση. Αλλά ο συγγραφέας διαθέτει, ελπίζω, ένα πλεονέκτημα που αξίζει εκατό φορές περισσότερο από αυτό για το οποίο μπορούν να

καυχώνται οι αντίπαλοί του: το πλεονέκτημα της αθωότητας. Και ελπίζω ότι, επίσης, διαθέτει ένα ακόμα πλεονέκτημα, αυτό της εύνοιας, εάν πράγματι ζούμε στη χώρα της ελευθερίας, όπου οι καταδότες και οι ιεροεξεταστές έχουν τόσο δίκαια γίνει αντικείμενο καθολικής αποστροφής, και όπου η ελευθερία, της φιλοσοφίας τουλάχιστον, τυγχάνει τόσο μεγάλης αξίας και υπόληψης.

Κύριε,
Ο πιο πιστός
ταπεινός σας υπηρέτης

8 Μαΐου, 1745